

КЪМ СЕМАНТИЧНИЯ РАЗВОЙ НА ЛЕКСИКАЛНАТА ЕДИНИЦА – БЪЛГАРСКО-СЛОВАШКИ ПАРАЛЕЛИ

Мария Кошкова

Институт по славистика „Ян Станислав“ – САН

Надежда Костова

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

SEMANTIC CHANGES OF LEXICAL UNITS – BULGARIAN-SLOVAK PARALLELS

Mária Košková

Ján Stanislav Institute of Slavistics – SAS

Nadezhda Kostova

Institute for Bulgarian Language – BAS

Abstract. This study examines semantic changes of some lexical units in Bulgarian and Slovak. It discusses two types of semantic changes that are related to polysemy or homonymy. Some lexical units develop a new meaning that enriches their semantic structure. If the new meaning is too different from the other meanings of the word, they form homonyms. Semantic changes of the same lexical units are similar in the two languages or polysemantic words are observed in one language and homonyms in the other language.

Keywords: semantic changes, word meaning, Bulgarian language, Slovak language.

В два родствени езика, каквито са българският и словашкият, съществува типологично сходство в обогатяването на семантичната структура на лексикалната единица, но въпреки това специфичните вътрешноезикови, както и извънезикови фактори поставят своя характерен отпечатък върху всеки от езиците. Семантичната съпоставка на лексикалните системи на двата езика предоставя различни видове и степени асиметрия, обусловени не само от вътрешния развой на лексемата, но и от отвореността и динамичния характер на съответната система. Ще проследим различията в семантичния развой на определени лексикални единици в двата съпоставяни езика, които са представители на два основни типа изменения в значенията на думите и с оглед на лексикографската им обработка¹.

¹ Изложението е изготвено в рамките на проекта VEGA č. 2/0067/18 Medzijazyková homonymia v slovanských jazykoch.

Както знаем, динамиката в значенията на думите се наблюдава в цялото историческо развитие на езика, но погледнато в диахронен аспект, и в двата езика обогатяването на семантичната структура на лексемата с нови значения се получава предимно в резултат на нейния вътрешен развой, докато в синхронен план, особено в последните две-три десетилетия, самите ние ставаме свидетели на разширяването на семантичния обег на думата и като следствие от процеса на повторно заемане на чужди думи. Ще разгледаме и двата случая.

Ярък пример за разширяване или стесняване на семантичния обем на думата, както и за отмиране на значения в исторически аспект ни предоставя междуезиковата съпоставка на съвпадащите по форма и звуков състав лексеми *яд* – *jed*, основните номинативни значения на които ги поставят в омонимни отношения: в бълг. ‘силно душевно раздразнение, злоба, гняв’, в слов. ‘вещество, причиняващо увреждане или смърт на живите организми’. Далечното славянско родство на двете езикови единици може да се открие чрез етимологичен анализ. Разглеждайки семантичния развой на някои думи от старобългарския период на езика, Др. Хр. Матеев споменава и думата *яд*, която първоначално е имала „чисто материално“ основно значение на *отрова*, но впоследствие по преносен път е преминала към означаване на психическо преживяване, което довело до семантично раздвояване и отпадане на първичното значение (Матеев/Mateev 1959: 375). Смесовото отдалечаване на значенията на думата е документирано в речниковата статия *ядъ* в речника на Н. Геров, където новото значение вече фигурира на първо място като основно. В статията се привежда и трето, непознато в съвременния език значение, тълкувано чрез синонимите *мъка*, *тъга*, *скръб* (Геров/Gerov 1904: 611). Днес трудно можем да установим причините за отпадането на първичното значение на думата *яд* в българския език, но не можем да приемем твърдението на Матеев, че „кризата от двойствеността и смисловото противоречие се разрешава с въвеждане на нова дума за първичното значение на старата“ (Матеев/Mateev 1959: 380), каквото е изместването на думата *яд* от лексемата *отрова*. Всъщност някои съвременни български тълковни речници представят разкъсването на системата от значения на многозначната дума *яд* и регистрират две самостоятелни омонимни думи, означаващи различни понятия, като едната лексема принадлежи на активния речников състав на българския език, а другата е квалифицирана като остаряла (СТРБЕ/STRBE 1994: 870). Докато в българския език в процеса на своето историческо развитие думата *яд* губи връзка с първично означаваното съдържание и става специална дума за ново понятие, с което заема и ново място в речника на книжовния език (Матеев/Mateev 1959: 380), словашкият ѝ еквивалент *jed*, паралелно употребяван със синонима му *otrava*, напротив, не губи прякото си номинативно значение, въпреки че по аналогичен път развива и ново преносно значение ‘гняв, злоба’, с които две значения думата функционира и в съвременния език.

Както вече споменахме, разширяването на семантичния обем на думата става не само чрез възникване на нови семантики на съществуващите в езика думи или на нови

производни значения в семантичната структура на нови лексеми, наричани семантични неологизми, семантични иновации или неосемантизми (Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2013: 250), но и чрез един нов феномен, който се появи през последните десетилетия – повторно заемане на вече съществуващи и отдавна адаптирани в езика чуждоезикови заемки. Тук не става дума за обновяване и ресемантизация на вече функциониращи в езика лексеми, а за тяхната нова функция с различна семантична натовареност в различни сфери на употреба. Още в началото на 90-те години на XX в., след настъпилите обществено-икономически и културни промени в страната, словашката лингвистка К. Бузашиова описва този феномен като актуално езиково явление в словашкия език и го определя като повторна интернационализация, изразяваща се в повторно заемане на предимно гръцки или латински по произход думи, но посредством друг, най-вече английския език. Същевременно авторката констатира, че в семантично отношение повторната заемка носи ново значение, с което в рамките на полисемията обогатява старата лексема, или появилата се нова лексема встъпва в омонимични отношения със съществуващата в езика дума (Buzássyová 1991: 89).

По-интересни са случаите на омонимия, обусловени от липса на семантична връзка между повторно заетата и усвоената заемка, които можем да илюстрираме с латинската по произход дума *промоция* – *promócia*. За употребата ѝ в словашката реч свидетелстват писменни паметници още от средата на XVI в., когато думата е означавала ‘подкрепа, помощ, поддръжка’ (HSSJ 1995: 536), впоследствие през XIX в. тя започва да се използва за назоваване на ‘тържествено връчване на диплома’ (Králík 2015: 477), с което значение се употребява и в съвременния език (*promócia študentov*, *promócia doktorandov*). След настъпилите обществено-икономически промени в началото на 90-те години под влияние на английския език в словашкия навлиза и едно ново значение на думата *promócia*, свързано с представяне и реклама на нова книга (*promócia knihy*), което обаче се конкурира с други заемки *prezentácia*, *vernísáž (knihy)*. Както изтъква К. Бузашиова, до известна степен словашкият език се противопоставя на езиковата мода да свърже семата ‘реклама’ с думата *promócia* (Buzássyová 1995: 203), а според нас и силната традиция на старата заемка успява да изтласка навлизащото ново значение, така че в последно време за представянето на нова книга и пр. все повече се използват изразите *prezentácia*, *premiéra*, *krst (knihy)*.

Съвсем друго е положението в българския език. Въпреки че думата *промоция* отдавна е регистрирана в речниците на чуждите думи с еквивалентно на словашкото си съответствие значение ‘тържествено връчване на дипломи на студенти, докторанти’, до средата на 90-те години тя не се е използвала при общуване и не е била позната на широката общественост. Подобен извод можем да направим и за много други заемки от латинския език, което обективно е обусловено от различните културни традиции на двата народа, от различното им геополитическо и културно развитие и от мястото и ролята на латинския на територията на Словакия в миналото като официален, админис-

тративен и литургичен език. В резултат от масовото разпространение на нови значения посредством английския език, особено чрез медиите и рекламата, думата *промоция* заживява нов живот и започва да функционира предимно в търговската сфера за означаване на ‘публично представяне на стока, услуга, обикновено свързано с продажба’ (*промоция на нови продукти, промоция на почивки*), или ‘публично представяне на произведение на изкуството’ (*промоция на книга, промоция на филм*), както и ‘предлагане на стока, услуга на по-ниска цена’ (*промоция на обувки, промоция на седмицата, коледни промоции*), за които понятия в словашкия отговарят други заемки: 1. *prezentácia, predstavenie (prezentácia nových výrobkov)*; 2. *prezentácia, premiéra, vernisáž (prezentácia knihy)*; 3. *akcia (akcia niektorých výrobkov)*. Показателно в това отношение е изследването на П. Пехливанова за навлизането и установяването на новите значения на думите *промоция, презентация* и *акция* в българския език, както и конкуренцията между тях в определен период от време (Пехливанова/Pehlivanova 2014).

Във връзка с лексикографската обработка на разглежданата дума в българския език поставяме под съмнение нейната интерпретация в многотомния тълковен речник (РБЕ/RBE 2012: 794), където е регистрирана като многозначна лексикална единица, включваща както старите, така и новите горепосочени значения. Споделяме мнението, че новите значения на повторно заетата дума *промоция* са твърде отдалечени от семантиката на първичната заемка, така че възникването им е проява на омонимия (Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2013: 288). Би било по-коректно да се посочат две самостоятелни лексеми, намиращи се в омонимни отношения.

Резултат от повторно заемане от английския език е и новото значение на думата *миграция*, с което лексемата функционира в компютърната сфера. Новото значение влиза в отношения на семантично сходство с другите значения на термина от латински произход *миграция*, който се използва в социологията за означаване на ‘придвижване, преселване на хора от едно населено място в друго или от една държава в друга’, в биологията – ‘периодично придвижване на животни, птици или риби от едни места в други’, в геологията – ‘преместване, придвижване на вещества’, в икономиката ‘придвижване на капитали от един отрасъл на икономиката в друг или една държава в друга’, в компютърната област ‘преминаване от една операционна система или софтуерна версия към друга или към по-нова от същия тип’ (бълг. *миграция към Windows 10*; слов. *migrácia na Windows 10*). Семантичното единство на значенията на думата *миграция* се дължи на семантичния признак за движение – ‘придвижване, преместване, преминаване’. Следователно новото значение разширява семантичния обем на съществуващата многозначна лексикална единица.

Направените наблюдения върху семантичния развой на определени лексикални единици в двата съпоставяни езика показват два основни типа изменения: обогатяване на семантичната структура на лексикалната единица с ново значение и обогатяване на речниковия състав на езика с нова омонимна лексикална единица. В диахронен план

семантичният развой на лексикалните единици може да е свързан с преподреждане на значенията в семантичната структура на многозначната дума, със семантично отдачаване и разкъсване на системата от значения на многозначната дума и формиране на омоними.

Цитирана литература

- Благоева, Колковска 2013:** Благоева, Д., С. Колковска. Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. – В: *Българска лексикология и фразеология*. Т. 1. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 215–394. (Blagoeva, D., S. Kolkovska. Dinamika i inovatsionni protsesi v balgarskata leksika v kraia na XX i nachaloto na XXI vek. – V: *Balgarska leksikologia i frazeologia*. T. 1. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 215–394.)
- Геров 1904:** Геров, Н. *Речник на българският език*. Т. V. Пловдив: Съгласие. (Gerov, N. *Rechnik na blagarskii yazik*. T. V. Plovdiv: Saglasie.)
- Матеев 1959:** Матеев, Др. Хр. Семантически развой на думите и неговите отражения в речниковия състав и морфологията. – В: *Изв. на ИБЕ*, VI, 373–412. (Mateev, Dr. Hr. Semanticheski razvoj na dumite i negovite otrazhenia v rechnikovia sastav i morfologiata. – V: *Izv. na IBE*, VI, 373–412.)
- Пехливанова 2014:** Пехливанова, П. *Новата история на три чужди думи в българския език (Презентация, промоция и акция)*. – В: LiterNet, 17.10.2014, № 10 (179) [10.11.2018]. <https://litenet.bg/publish29/penka-pehlianova/tri-chuzhdi-dumi.htm> (Pehlianova, P. *Novata istoria na tri chuzdi dumi v balgarskia ezik (Prezentacia, promocia i akcia)*. – V: LiterNet, 17.10.2014, № 10 (179) [10.11.2018]. <https://litenet.bg/publish29/penka-pehlianova/tri-chuzhdi-dumi.htm>)
- РБЕ 2012:** *Речник на българския език*. Т. 14. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (*Rechnik na balgarskia ezik*. T. 14. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.)
- СТРБЕ 1994:** Буров, Ст. (ред.). *Съвременен тълковен речник на българския език*. София: Елпис. (Burov, St. eds. *Savremenen talkoven rechnik na balgarskia ezik*. Sofia: Elpis.)
- Buzássyová 1991:** Buzássyová, K. Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek. – In: *Jazykovedný časopis* 42, 2, 89–104.
- Buzássyová 1995:** Buzássyová, K. Vernisáž, prezentácia, promócia (knihy) alebo ako pomenúvame predstavovanie novej knihy. – In: *Kultúra slova*, 29, 198–205.
- HSSJ 1995:** *Historický slovník slovenského jazyka*. IV. (Majtán, M. eds.). Bratislava: VEDA.
- Králik 2015:** Králik, Ľ. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA.

Mária Košková
Bratislava 813 64
9 Dúbravská cesta
Ján Stanislav Institute of Slavistics
Slovak Academy of Sciences
maria.koskova@savba.sk

Надежда Костова
София 1113
Бул. „Шипченски проход“ 52, бл.17
Институт за български език
Българска академия на науките
kostova.n@ibl.bas.bg

Nadezhda Kostova
Sofia 1113
52 Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
kostova.n@ibl.bas.bg